“DEVRE” KELİMESİ ÜZERİNE

ERSOY, Asu*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Bu çalışmada; “devre” kelimesinin dilimize geçişi, anlamları ve bu kelimenin yardımcı fiillerle kullanılması konusu üzerinde durulacaktır. Bu kullanımlar tarihî metinlerden bugüne uzanan metinlerden örneklenecektir. Ayrıca, devre kelimesinin dilimize girdiği yüzyıl, bu kelimenin oluşturduğu yeni türevlerin anlamları ve devre kelimesinin kaynak dildeki anlamını değiştirip değiştirmediği de incelenecektir. Bundan başka, “devre mülk” ve “devren kiralık” gibi yapılar hakkında da araştırma yapılacak.

Anahtar Kelimeler: “Devre”, “devre mülk”, “devren kiralık”.

Çalışmamızda, devre kelimesinin dilimize geçişi, anlamları, kaynak dildeki anlamını değiştirip değiştirmediği ile, bu kelimenin oluşturduğu yeni türevler ve devre kelimesinin yardımcı fiillerle kullanılması konusu üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi, Arapçadan Osmanlı Türkçesi’ne geçen kelimelerin sayısı çoktur. Bu kelimelerden birisi de “devre” kelimesidir. Devre “dönem” kelimesi, Arapça “devr”, “dönme, dolaşma, bir şeyin etrafını dolaşma” kelimesinin normal bir türevidir.

Arapça “devre” kelimesiyle Türkçe “devre” kelimesi arasındaki ses benzerliği iki kelimenin birbirine karıştırılmasına neden olmuştur. Bu iki kelime arasında da mana bakımından fark vardır.

Türkçe “devre”, “bir nesnenin ters yüzü, sırtı” kelimesi “devirmek” fiilinden türemiştir. Bu fiilden “devrik”, “devrisi (ertesi gün)”, “devrim”, “devrimci”, “devrimcilik”, “devrimsel”, “devriklik”, “devrik tümce”, “devriliş”, “devirtmek”, “devretme”, “devrolunmak”, “devrilme”, “devrilmek” gibi kelimeler türetilmiştir.

Arapça “devre” kelimesi, “dönüş, dönme ve dönem” anlamındadır. Bu kelimeyi teknik alanda (fizik) da kullanırız. Bununla birlikte “devre” kelimesini, “kısa devre”, “kapalı devre”, “devre dışı”, “devre arası”, “elektronik devre şemaları”, “hazırlık devresi”, “devre kesici”, “Lale Devri”. Osmanlı Türkçesi, “devresi”, “devriye gezmek” gibi yapılarda da kullanırız.

Türkçede ve Çağdaş Türk Lehçelerinde “devre” kelimesinin anlamı ile kullanım biçimini araştırdık. Ayrıca Karahanlılar Dönemi, Harezm-Kıpçak

* CBÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim Elemanı. **e-posta:** asuersoy@hotmail.com

Türkçesi, Selçuklular ve Beylikler Dönemi'yle Osmanlı Türkçesi'ne ait eserleri taradık.

Arapça "devre" kelimesi ilk olarak Yunus Emre Divanı'nda karşımıza çıkmaktadır. Dönem anlamındadır.

Pāyānlu devr-i zamān çok eğledi Yūnus'ı
Pāyānsuz devr-i irdi devrān-ı yaġmaya virdük.[1]

Türk Dil Kurumu'nun **Türkçe Sözlüğü**'nde "devre" kelimesi iki farklı şekilde anlamlandırılmıştır. "**1.** Dönem **2.** fiz. Elektrik devresi, çevrim".

Arkadaş Türkçe Sözlük'te "devre" sözcüğü dönem, ara ve elektrik devresi anlamlarında kullanılmıştır.

Türkçe Sözlük'te "devre" kelimesi sınırlı zaman parçası, dönem ve bir elektrik akımının geçmekte olan iletken yolun tamamı anlamlarında kullanılmıştır.

Tarama Sözlüğü'nde "devre" sözcüğü "yanlış " anlamında kullanılmıştır.

Derleme Sözlüğü'nde "devre" kelimesi iki farklı anlamda kullanılmıştır. "**1.** Ters, aksi, yolunda olmayan, yanlış (insan ve insan hakkında) ve bir kumaşın ya da herhangi bir şeyin ters tarafı. **2.** Tabakhanede derileri kireçlemek için kullanılan kıl fırça".

Redhouse Sözlüğü'nde de "devre" kelimesi "zaman, süre, dönem" ile "çevrim ve yanlış" anlamlarında kullanılmıştır.

Çağatayça El Kitabı'nda "devre" sözcüğünün "devr ve devran" şekilleri vardır. "Kainat, zaman, çağ, talih" anlamlarında kullanılmıştır.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat'te "devre" sözcüğü üç farklı şekilde anlamlandırılmıştır. "**1.** Dönüş, dönme **2.** Bir şeyin fırdolayı etrafı, kenarı **3.** Birkaç yıldan meydana gelen zaman süresi, dönem."

Azerbaycan Türkçesi'nde "devre" kelimesi, " dövre" şekindedir ve altı farklı biçimde anlamlandırılmıştır." **1.** Çevre, daire, çember **2.** Etraf, bir şeyin dışarı e içeriden etrafı **3.** Bakır, kil vs'den yapılan büyük yassı kap veya büyük tabak **4.** Durmaksızın akan, hareket eden elementlerin birleşmesiyle oluşan tertibat (elektrik devresi, telefon devresi) **5.** Bir yarışta, her yarışçının bir sefer katılmasına imkân tanıyan bölümü **6.** Birbirine bağlı olan hadiselerin, şeylerin vs.'nin hepsi, bir şeyin seri hâlindeki bölümleri"

Türkmen Türkçesi'nde "devre" sözcüğü "dövür" şeklinde ve "devir, çağ ve dönem, zaman." anlamlarında kullanılmıştır.

Kazak Türkçesi'nde "devre" kelimesini kezeŋ ve aynalım kelimeleri karşılamaktadır. Devir, dönem, devir, zaman anlamında izah edilir.

---

[1] Mustafa Tatçı, **Yunus Emre Divanı,** Akçağ Yay. Ankara 1998 s.163.

Kıpçak Türkçesi'nde de "devre" kelimesi "devr ve devran" şeklindedir ve dönüp, dolaşma, devir ve dünya, kader anlamlarında kullanılmıştır. Başkurt Türkçesi'nde "devre" kavramını osor, dävir, zaman kelimeleri karşılamaktadır. Devre kelimesini, Kırgız Türkçesi'nde "mezgil", Özbek Türkçesi'nde "dävrä, dävr", Tatar Türkçesi'nde "çor, dävir, zaman"kelimeleri karşılamaktadır.

"Devre" kelimesi, tarihten günümüze kadar Türk dilinin yazılı belgelerinde "devr, devran" şeklinde geçmiştir. İlk olarak **Yunus Emre Divanı**'nda karşımıza çıkmaktadır.

Mustafa Rumi Efendi Divanı'nda şu şekildedir:

*Seninʿāşḳınla **devrāndur** felekler*
Ḳamu ins ile cin cümle melekler (s. 44)

Devr edip gezdim yeri aradım buldun sırrı
*Tamām oldu yer **devri** āsümān oldum yine* (s. 120)

Seyf-i Sarâriyi'nin **Gülistan Tercümesi**'nde şu şekildedir:

*Ol biri devlet bilen **devrān** sürer*
Bu biri otdan özin bir yan sürer (s. 39)

Ol kim uyumas idi cehāndan kitti
Toprakı öze anıŋ tikenler bitti (s. 124)

Mahmud bin Kadı Manyas'ın **Gülistan**'ında ise şöyledir:

Ḳāyim-maḳām-ı Ḳayṣer ü Dārā-yı memleket
ʿĀlem murād vāris-i devrān-ı cām-ı Cem (s.131)

Şeyhoğlu'nun **Kenzü'l-Küberā ve Mehekkü'l-Ulemā** adlı eserinde ise şu şekildedir:

Degmelere mülk müyesser degül
*Kimseneye **devr** musaḥḥar degül* (s. 49)

El altındağınuŋ gözetgil yatın
*Ki **devrān** elidür saŋa üstin* (s.71)

Halilname'de şu şekildedir:

Çalab virmiş aŋa bir taḫt-ı meʿlūf
*Sürer **devrānını** vaḳtine mevḳuf* (s. 8)

Cem Sultan Divanı'nda şu şekildedir:

*Kaçan kim **devride devrinde** saġar*
Virür ḳatında olana lāʿl ü gevher (s. 338)

Ḳabul eyle Ḥudāyā bu duāʿyı
Şeh-i devrān *içün olan senāyı* (s. 217)

Ahmed-i Dâi Divanı'nda şu şekildedir:

Mihri yüzün gök güneşin ***devre*** *bıraktı*
Ḳapunda felek çarḥ ura ***devrāna*** *gelüpdür* (s. 95)

Ay yüzün ***devrinde*** *ḥublar fitne çok engiz ider*
Bir ḳamer ***devrinde*** *yüz fettan olursa çok mıdur* (s. 166)

Menâkıb-ı Mevlâna'da şu şekildedir:

Niçe bin pehlevān u şāh-ı cihān
Göribenün geçürdi ***devr-i zamān*** (s. 264)

İşbu dünyāda olmışuz mihmān
Kimseye ḳalmadı geçer ***devrān*** (s. 165)

Şeyhi Divanı'nda şu şekildedir:

Ṣubḥ-dem her ḳatre kim damlar eder ***devrānıdur***
Sākiyā la'lin ḳadeh sun kim ferah ***devrānıdur*** (s. 51)

Allah bilir anı ki senden ırakḳ bana

Devr-i ḳadeh ḫadaḳdır u ḫūn-ı ciger şarāb (s. 60)
Ahmed Paşa Divanı'nda şu şekildedir:

İsmetin ***devrānıdır*** *isminde teʿnis olmaġın*
Seyre çıktıḳça bürünür nūrdan çāder güneş (s. 66)

Ḳamer ***devrinde*** *devlet zülfünüŋdür*
Ki olmuş māh ile zānu-be-zānu (s. 242)

Necati Beğ Divanı'nda şu şekildedir:

Devr*-i ruḫuŋda ʿāşıka sun lāl-i nāblar*
Gül mevsiminde içilir ince şarablar (s. 197)

Devr *eyleyüp öperken lāʿlin lebini saġar*
Mecliste surāhinin aġzını sulandırdı (s. 407)

Adni Divanı'nda şu şekildedir:

Gün yüzünden çünki yüz döndürdi zülf
Bu ḳamer ***devrinde*** *oldı rū siyāh* (s. 42)

Dilberā ger ħāk-i pāyuŋ gire ʿAdni destine
Cān u yā ***devrān*** *nedür Firdev-i aʿlādan geçer* (s. 37)

Nesimî Divanı'nda şu şekildedir:

Şerbet-i māentahūri ister isen ġam yeme
***Devr**-i elinden zehr nūş et çün Ḫaşan ḥulḳ-ı rıżā* (s. 73)

Şol tamām aynın yüzünden çünkü refʿoldu nikāb
Žulmetin devrānı geçti ẓāḥir oldu āfitāb (s.79)

Fuzuli Divanı'nda şu şekildedir:

Benim kim bir leb-i ḥandan in girdānlıġım vardır
Perişān ṭurrālar ***devrinde** ser-gerdānlıġın vardır* (s. 178)

Getir Sāki ḳadeh oldunsa rāz-i dehrden āgeh
*Ki **devrān** üzredir peyveste śubḥ u şam ü sāl ü meh* (s. 285)

Hayâli Divanı'nda şu şekildedir:

Seyr edenler öldüġümden soŋra sinem doġumu
*Diyeler **devrān** söyündürdü belā ocaġını* (s. 285)

Bāde-i ḳattāldır yārān Ḫayāli saḳının
***Devr** içinde çekmesin kimse anuŋ ayaġuŋ* (s. 281)

Nâ'ili Divanı'nda şu şekildedir:

*Sensin ol ḫāṣıl-ı **devrān**-ı felek kim gelmez*
Ṣadra bir sencileyin dādger-i ferrūh-fāl (s. 59)

Bu devr-i çeb endāzda luṭfuŋla halas et
Erbāb-ı dili meşgāle-i rūḥ-gezādan (s. 64)

Râmi Divanı'nda şu şekildedir:

Āsitānı derine devr-i meh-i nev ḫalḳa
Şemsesi mihr-i celi şaʿşaʿası-ı devrānıdur. (s. 174)

Şeyh Galib Divanı'nda şu şekildedir:

Derviş-i Mevlevî gibi çarḫ-ı tehi
***Devr** etse feyz-i Şems ile bī̄-tūşe māhtāb* (s. 64)

***Devirde** sākiyān-ı zehr-i minnet ber-murād olsun*
Bizi ḳatʿ-ı recā baĥşıyla memnun eylemişlerdir (s. 274)

Netice itibarıyla, aslı Arapça olup dilimize yerleşmiş olan "devre" kelimesi, 14. yüzyıldan itibaren tarihî metinlerde sıkça karşılaştığımız kelimelerden birisidir. Ancak zaman, dönem, çağ anlamında kullanılan kelime "devre" şeklinde değil, "devr, devrân" şeklindedir. Ayrıca bu çalışmada "devre" kelimesinin türevleri ve yardımcı fiillerle kuruluşu, tarihi metinlerden örnekler verilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Teknik alanlarda da kullandığımız "devre" kelimesinin yine

Türkçe karşılığını kullanmıyoruz. Eskiden yanlış, ters, arka taraf anlamlarında kullandığımız "devre" kelimesi, Arapçadaki "devr" kelimesinin dilimize girmesi üzerine yazı diline girmemiştir. Türkçe olan "devre" kelimesi sadece belli bir halk kesimi arasında yaşatılmaktadır. Arapça olan "devre" kelimesi ise, hem yazı dilinde hem konuşma dilinde canlılığını devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim-Tatçı, Mustafa, **Mustafa Rumi Efendi Divanı**, Anıl ve Ciltevi Matbaası, Ankara 1998.

Akyüz, Kenan-Beken, Süheyl-Yüksel, Sedit-Cunbur, Müjgan, **Fuzuli Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1990.

Arapça-Türkçe Sözlük, Basra Matbaası, Ankara 1964.

Ayan,Hüseyin, **Nesimi Divanı**, Akçağ Yay. Ankara 1990.

Banguoğlu,Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK, Ankara 1998.

Derleme Sözlüğü, TDK, Ankara 1993.

Dilçin, Cem, **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK, Ankara 1983.

Eckmann, Janos, **Çağatayca El Kitabı**, Çev. Karaağaç, Günay, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Ercilasun, Ahmet Bican, **Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Ergin, Muharrem, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.

Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul 1993.

Eyüboğlu, İsmet Zeki, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Sosyal Yayınları, İstanbul 2004.

Ersoylu, Halil, **Menâkıb-ı Mevlâna**, TDK, Ankara 2001.

Güldaş, Ayhan, **Halilnâme**, Kültür Bakanlığı, Ankara1996.

Hamami, Erdal, **Râmi Divânı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

İpekten, Halûk, **Nâ'ili Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1990.

İsen, Mustafa-Cemal, Kurnaz, **Şeyhi Divanı**, Akçağ Yay., Ankara1990.

Kalkışım, Muhsin, **Şeyh Galib Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1994.

Meriç, Münevver Okur, **Cem Sultan Cemşid-i Hurşid (İnceleme-Metin)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1997.

Özkan, Mustafa, **Gülistan Tercümesi**, TDK, Ankara 1993.

-----, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

Özkan, Mustafa-Yelten, Muhammet, **Türkçe'nin Sözlüğü**, Babiali Kültür Yay., İstanbul 2002

Özmen, Mehmet, **Ahmed-i Dâî Divanı**, C.1-2, TDK, Ankara 2001.

Püsküllüoğlu, Ali, **Arkadaş-Türkçe Sözlük**, Arkadaş Yay., Ankara 1994.

Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul 2002.

Tarlan, Ali Nihat, **Hayali Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1992.

Tarlan, Ali Nihat, **Ahmet Paşa Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1992.

Tarlan, Ali Nihat, **Necati Beğ Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1992.

Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 1998.

Yavuz, Kemal, **Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberā ve Mehekkü'l-Ulemā**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991.